

РЕЦЕНЗІЯ АБСТРАКТНОЇ ЛЕКСИКИ СЕРЕДНЬОВІЧНИХ НІМЕЦЬКИХ МІСТИКІВ І СХОЛАСТІВ В ТЕКСТАХ МАРТИНА ЛЮТЕРА

Протягом всієї історії розвитку будь-якої мови відбувається постійний процес посилення абстракції в її лексико-семантичній системі. Як семантична властивість мовних одиниць, абстракція є широким поняттям і пов'язана передусім з універсальними мовними явищами полісемії та семантичної деривації. Але, з іншого боку, лексична абстракція розглядається як результат мисленнєвої абстракції, коли новоутворені поняття, виражені лексичними одиницями, поповнюють словниковий склад мови. Існує дві можливості такого поповнення: збільшення кількості абстрактних значень в структурі полісемних слів та поява нових лексичних одиниць-словопонять, що відображають явища об'єктивного і суб'єктивного світу з точки зору відповідної епохи. Тому можна твердити, що загалом ступінь лексичної абстракції в мові відбиває і рівень розвитку філософської думки досліджуваного періоду.

Вивчення історії словопонять, зокрема філософських термінів, належить до традиційних завдань герменевтики. Лінгвісти, не маючи на меті інтерпретацію змісту понять, досліджують структуру значень абстрактних слів в діахронії за допомогою порівняльно-історичного та семантичного аналізу. Безсумнівно, результати лінгвістичних досліджень можуть використовуватись в герменевтиці. Коли ми маємо справу з оригінальними текстами мислителів минулого, в першу чергу необхідно з'ясувати, який саме зміст вкладений автором в основні поняття його вчення. Семантичний аналіз дає змогу виділити найхарактерніші компоненти значення слова, порівняльно-історичний аналіз — з'ясувати, які саме значення і лексичні одиниці вперше з'явилися в текстах певного історичного періоду (в багатьох випадках можна встановити і конкретне авторство). Тільки виконавши ці практичні завдання, можна аналізувати досліджувані праці в широкому історичному контексті і оцінювати особистий внесок автора у розвиток філософської думки, а також і його вплив на сучасні теорії.

Абстрактна лексика в текстах Мартіна Лютера здавна привертає увагу як лінгвістів, так і філософів. Зокрема, Г-Гю. Гадамер вказує на визначну роль засновника Протестантизму у виникненні герменевтичної теорії, історія якої «розгорталася не під кутом зору теорії пізнання та теорії науки, а під тиском [...] теологічної полеміки, розпочатої за часів Реформації: герменевтична теорія розвивалась тому, що необхідно було відбити контрреформаторські виступи проти лютеранства; вона розвивалась, починаючи з Лютера...» [1, с. 189].

Авторитетні лінгвісти А. Бах, Г. Мозер, В. Бланк надають великої ваги розвитку абстрактної лексики Реформації як основному джерелу збагачення філософського словника сучасної німецької мови. Особистий внесок Мартіна Лютера у створення нової філософської термінології важко переоцінити. Численні дослідження присвячені його перекладу *Біблії*, звідки походить більшість ключових понять Реформації, вживанню цих понять в його полемічних творах, для яких характерна експресивна переоцінка старої церковної лексики, нарешті, словотворчій діяльності реформатора, завдяки якій німецька мова збагатилась великою кількістю виразних композит¹. Звичайно, Лютер мав рідкісне мовне обдарування та енциклопедичні знання. Але тільки особистісними факторами неможливо пояснити всі його вражаючі досягнення у створенні нової терміносистеми німецької філософії². Дослідники вказують на різні джерела, які міг використовувати Лютер у своїй мовній діяльності. Зокрема, А. Бах наголошує на зв'язку Лютера з традиціями духовної та дидактичної літератури пізнього середньовіччя [4, S. 25]. Представники цієї літератури — містики та схоласти, вплив яких на теологічне вчення Лютера неодноразово підкреслювався істориками католицької та протестантської церков³. А от питання мовної рецепції досліджене менше — принаймні, досі воно ще не було темою окремої філологічної розвідки. В той же час історики мови визнають значення німецької містики для формування філософської терміносистеми взагалі⁴. Окремі дослідники вбачають у творах містиків вирішальний історичний фактор розвитку абстрактної лексики німецької мови, що підсумовує В. Бланк в своїй праці *Історія мови та церковна історія*:

«Завдяки процесу абстракції вона [містика] створила для всіх пізніших філософських вчень [...] лексичний матеріал та можливість для вираження основних питань метафізики і антропології» [5, S. 50].

Це твердження, напевне, перебільшене у відношенні до загальної історичної перспективи, але воно може вважатись слушним, якщо ми розглянемо конкретне питання впливу містиків на вживання лексики в текстах Мартіна Лютера⁵. Тут відразу треба виділити два основні аспекти цього впливу:

1. Використання Лютером «готового матеріалу» — абстрактних лексичних одиниць, створених його попередниками;
2. Використання засобів та моделей словотвору, розвинутих авторами-містиками.

Перший аспект є найочевиднішим. Відомо, що в різні періоди свого життя Лютер звертався до літературної спадщини містиків⁶. Що стосується схоластичних текстів, то їх він вивчав на теологічному факультеті Ерфуртського університету. Природно, що навіть критикуючи схоластів, Лютер користувався їх власною тер-

мінологією — загальними поняттями Sein (буття), Wesen (сутність), Geist (дух), Gegenstand (предмет), Grund (основа), Ursache (причина) та ін. Всі ці іменники, що стали згодом центральними поняттями західної філософії, вперше отримали чіткі дефініції саме в схоластичних творах XIII століття (зокрема, в перекладах Томи Аквінського). В той час, як схоласти займались проблемою дефініцій та класифікацій, містики основну увагу звертали на область внутрішнього, особистісного. Не випадково в творах М. Екгарта поняття *sele* (душа) переважає над поняттям *geist* (дух). Безумовно, особисті стосунки душі з Богом сприймалися містиками як основа релігійного життя, незрівнянно важливіша, ніж дотримання певного віровчення. Відповідно, і для мовного відображення першочергового значення набуває особистий релігійний досвід з усіма його афектами, а не чітко окреслені мисленнєві категорії, як у схоластів. «Логіка мови відступає перед Абсолютним, перед Богом, перед відчуттям реальності, яку не може охопити розуміння» [5, S. 50].

Прагнучи виразити свої переживання, містики не знаходили для цього в мові адекватних засобів, що й стало причиною їх інтенсивної словотворчої діяльності. Здебільшого вони не давали чітких дефініцій новостворених понять, а якщо й пояснювали зміст окремих термінів, то в образній, метафоричній формі. В текстах Лютера можна помітити цікаве поєднання: з одного боку, він часто користується образними поняттями містиків — очевидно, вони відповідають його власним релігійним почуттям. З іншого боку, для Лютера, як і для схоластів, характерне прагнення дати чітке визначення кожному поняттю. Це обумовлено практичним змістом його вчення та необхідністю постійно захищати свої погляди. Так трапилось, що значна кількість абстрактних новостворень містиків увійшла до списку ключових понять Реформації і вперше отримала аргументовані дефініції саме в творах Мартіна Лютера. Особливо слід відмітити такі абстрактні іменники, як *Christenheit* (християнство), *Gerechtigkeit* (справедливість), *Rechtfertigung* (виправдання), *Beruf* (покликання)⁷, *Barmherzigkeit* (милосердя), *Gottesgnade* (Божа милість), *Gotteserkenntniss* (пізнання Бога), *Ordnung* (порядок), *Freiheit* (свобода), *Erlösung* (вибавлення), *Vertandniss* (розуміння). Всі ці поняття, зафіксовані вперше в текстах містиків, широко вживаються Лютером та його послідовниками. Що стосується їх інтерпретації в протестантських джерелах, то трапляються різні випадки: від цілковитої переоцінки старого значення до продовження традиції містиків. Наприклад, у М. Екгарта поняття *wille* (воля) інтерпретується як «*oberste kraft [...] vor al die krefte der sele*» (найвища сила [...] понад усі сили душі) [2, с. 156], а Лютер, як відомо, взагалі заперечує свободу волі людини. А от поняття *Gotteserkenntniss* (пізнан-

ня Бога) у містиків з їх прагненням особистого зв'язку душі та Абсолютного цілого відповідає лютеранській «теології Хреста», згідно якої теологом може вважатись той, хто «розглядає невидиму сутність Божу [...] через страждання і Хрест і вміщує її в себе» [7, S. 86]. В цьому випадку можна говорити про подвійну рецепцію — самої лексичної одиниці та її значення.

Другий аспект впливу містиків на мову Лютера не менш важливий і прямо пов'язаний також з мовними досягненнями схоластики. Саме в схоластичних текстах зафіксовані найбільш ранні зразки словотвору способом афіксації на основі непрямих запозичень з латини. Перекладаючи латинські терміни, схоласти систематизували вживання абстрактних суфіксів: німецькі суфікси -ung та -heit стали відповідниками латинських суфіксів -(at)io та -tas. Кілька прикладів новоутворень схоластів, що прижились в терміносистемі німецької філософії:

<i>лат.</i>	<i>свн.</i>
primitas	erstikeit (первинність)
entitas	wesenheit (сутність)
acceptio	emphehung (сприйняття)
visio	anschouwunge (світогляд)

В XIV столітті містики почали утворювати способом суфіксації і оригінальні лексичні одиниці, не пов'язані безпосередньо з латинськими поняттями. Окрім того вони розвинули деякі інші способи словотвору. Це субстантивація дієслівних інфінітивів (das geschehen — «подія», від дієслова geschehen «трапляється»), застосування заперечних афіксів ab-, ent-, un-, -los (unendi — «безкінечність», bildelos — «безобразний»), гіперболізація за допомогою префікса uber- (uberflussigkeit — надмірність). Всі ці моделі знайшли широке застосування в текстах Лютера.

Перекладаючи *Біблію*, реформатор часто скаржився на недостатність засобів німецької мови для передачі єврейського оригіналу, на необхідність описувати деякі поняття за допомогою кількох лексичних одиниць. І саме тут сталися у пригоді як існуючі абстрактні прономіналізації, так і словотворчі моделі містиків. Саме у Лютера зафіксовані найбільш ранні випадки вживання субстантитивованих інфінітивів gewissen (сумління), vergessen (забуття), anbieten (пропозиція). Характерними для Лютера є також префіксальні утворення, в яких повністю збережений семантичний зміст префіксів: vorteil (перевага), aufrur (повстання), anbeginn (початок). Що стосується суфіксальних прономіналізацій з абстрактними суфіксами -heit/keit, -ung, -nis та in., то, як і в текстах містиків, цей вид утворення нових лексичних одиниць виявився для Лютера найбільш продуктивним. Проблема дослідження таких іменників полягає в тому, що часто неможливо встановити їх «конкретне авторство», оскільки вони трапляються не тільки в те-

кстах Лютера, а й у багатьох його сучасників — насамперед, реформаторів та гуманістів У. фон Гуттена, Т. Мюнцера, Й. Матезіуса, Е. Альберуса. Тому можна твердити про загальний вплив містиків на словотвір абстрактних понять в XIV столітті.

Новоутворення на *heit/keit*, що зустрічаються в текстах Лютера та його сучасників, часто мають відтінок образності, експресивності (що також було характерною рисою мови містиків): *hartseligkeit* (жорстокосердя), *wollustbarkeit* (жадоба до насолод), *gottlosigkeit* (безбожжя), *kurzredigkeit* (лаконічність), *spitzfindigkeit* (хитрість, спритність, винахідливість), *armutseligkeit* («блаженна вбогість» як позитивна риса християнина), *gachgierichkeit* (жадоба помсти). Подібні неологізми широко використовувались в полемічних творах для характеристики прибічників та противників Реформації. Абстрактні утворення на *-ung* мають більш вузький характер, здебільшого вони використовуються як фахові терміни: *herrlichmachung* (обоження), *entfremdung* (відчуження), *wahrnehmung* (сприйняття), *lebendigmachung* (оживлення), *handreichung* (підтримка), *betrachtung* (спостереження), *umkehrung* (навернення), *wirkung* (дія), *dolmetschung* (переклад). Характерно, що більшість словотворчих основ для утворень з суфіксом *-ung* — дієслова, в той час, як іменники на *-heit/keit* частіше утворені від прикметників. Суфікс *-ung* сприймається як «ознака застиглої, технічної терміносистеми» [6, S. 2]. Абстрактні іменники на *-ung* дуже рідко вживаються в розмовній мові і більш характерні для схоластів, ніж для містиків [9, S. 134]. Утворення на *-heit*, навпаки, сприймаються як один з мовних засобів вираження трансцендентного світосприйняття, притаманного містикам. В текстах Лютера зафіксована приблизно однакова кількість абстрактних іменників на *-ung* та *-heit* [8, S., 69]. Мовна рецепція в цьому випадку може розглядатись і як свідчення більш широкого впливу: для Лютера характерним було як прагнення до чіткої систематизації свого вчення, так і образність мислення. Тому в цілому можна зробити висновок, що у сфері вживання абстрактної лексики він багато чим завдячує і схоластам, і містикам. І за життя, і в наступні історичні періоди Лютер користувався незрівнянно більшим авторитетом, ніж його попередники. Саме через його тексти велика кількість абстрактних понять містиків та схоластів увійшла до сучасної терміносистеми німецької філософії.

ПРИМІТКИ

¹ — Лютер часто користувався способом основокладення для утворення нових слів, зокрема при перекладі *Біблії* виникли композити: *Menschenfischer* («ловець людей»), *Geschlechtsregister* («перепис населення»), *Kleinglaubiger* («маловір»), *Gegenbild* («протилежність») та ін. Особливо характерні для нього композити з вираженим пейоративним значенням, які він вживав у полемічних творах для характеристики своїх ідеологічних опонентів: *Vauchdiener* — «служитель черева», *Erzketzer* — «архієретик», *Gotzendiener* — «ідоловіпець», *Gesetzheilige* — «закон-

ник», *Vapstesele* — «папський віслюк».

² — Лютер не був філософом в сучасному розумінні цього слова, сам він усвідомлював себе теологом та реформатором Церкви. Але слід узяти до уваги, що «наукова мова теології аж до початку Нового часу була універсальною мовою науки, невіддільною від філософії, права чи інших дисциплін [5, S. 51].

³ — Вкажемо лише дві фундаментальні праці, в яких автори розглядають це питання:

1) **B. Lohse.** *Martin Luther. Eine Einführung in sein Leben und sein Werk.* — München: G.H.Beck, 1983.

2) **Г. Фаусель.** *Мартин Лютер: жизнь и дело.* — Харьков: Майдан, 1995

⁴ — Творам схоластів у цьому відношенні пощастило менше, але саме в них найбільш виразно відображений «тісний зв'язок між німецькомовною містикою та латинською теологією» [6, S. 11], і багато теологічних термінів, що з'явилися внаслідок перекладних запозичень з латини, зафіксовані в більш ранніх творах схоластів, звідки вони перейшли до арсеналу містиків не раніше XIV ст.

⁵ — Узагалі мовний вплив містиків значно ширший, він стосується не тільки лексики, а й жанру (проповідь, трактат, дидактичні твори), а також самого вживання німецької мови в літературі теологічного змісту — до М. Екгарта та його учнів традиційною мовою такої літератури була латина.

⁶ — Наприклад, в 1516 році він захоплювався проповідями Й. Таулера і цитував уривки з них у своїх лекціях на тему *Послання до Римлян*; в *Застільних промовах* останніх років життя неодноразово згадується ім'я Майстра Екгарта.

⁷ — Це поняття було секуляризоване Лютером, внаслідок чого з'явилось його нове значення — «професія».

ЛІТЕРАТУРА

1. **Гадамер Г.-Г.** *Актуальность прекрасного.* — М.: Искусство, 1991.
2. **Чемоданов Н. С.** *Хрестоматия по истории немецкого языка VIII— XVI вв.* — М.: Изд-во литерат. на иностр. языках, 1953.
3. **Arndt E., Brand G.** *Luther und die deutsche Sprache // Wie redet der Deutsche man jnn solchem fall?* — Leipzig VEB, 1983.
4. **Bach A.** *Geschichte der deutschen Sprache.* — Tubingen: Max Niemeyer Verlag, 1978.
5. **Blank W.** *Deutsche Sprachgeschichte und Kirchengeschichte // Sprachgeschichte*, hrsg.von W. Besch, O. Reichmann, S. Sonderegger Bd I. — Berlin: de Gruyter, 1984.
6. **Heusinger K.** *Abstraktrominalisierungen im Deutschen. Eine Bildungsgeschichte.* — Konstanz, 1998.
7. **Luther M.** *Werke in 4 Bd-en, Bd I.* — Heidelberg 1978.
8. **Porzig W.** *Die Leistung der Abstrakta in der Sprache // Blatter fur deutsche Philosophie 4,* — Heidelberg 1930/31.
9. **Stammler W.** *Deutsche Schölastik // Kleine Schriften zur Literaturgeschichte des Mittelalters.* — Berlin: Schmidt, 1953.